

sfătuit să părăsească de urgență teritoriul parcului. Ei au ordin de sus, și vor arunca în aer *Clopotnița*, orice s-ar întâmpla. Nicolae Stuart ieși în grabă din parc, traversă strada Pușkin în căutarea unui aparat de telefon.”

Astăzi, mă gândesc tot mai mult la *Clopotnița* și nu întâmplător. Terminând *Patimile după Iov* în care există și pagini cu descrierea Chișinăului aruncat în aer de sovietici în 1941, am tras concluzia că orașul are o istorie pe care n-ar trebui s-o neglijăm. Fie că e vorba de ideea mitropolitului Bănulescu-Bodoni de înălțare a Catedralei Mitropolitane, implicit a Clopotniței, fie că citim eseurile lui George Meniuc despre Muncești – totul se leagă în istoria noastră și ne ține cu mintea trează și cu spiritul neîmpăcat.

CHIȘINĂU. UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ARHEOLOGIA URBANĂ

Sergiu MUSTEAȚĂ,
Dumitrița EFREMOV

Introducere

Arheologia urbană este o ramură a științei arheologice care se preocupă preponderent de trecutul istoric al orașelor. Chiar dacă orașele au jucat rolul cel mai important în formarea și dezvoltarea civilizațiilor, credem că succesul respectiv ar fi fost imposibil fără mediul rural. În acest context, ne putem întreba dacă putem discuta și despre o *arheologie rurală*? Sigur că putem [2, p. 19], mai ales că fiecare urbe are la bază una sau mai multe așezări rurale. Arheologia urbană s-a evidențiat prin bogăția și diversitatea urmelor de locuire din zonele urbane în comparație cu cele rurale. Astăzi, fiecare oraș își caută urmele sale vechi pentru a reconstitui istoria, tradiția, modul de viață, specificul și spiritul locului. În contextul industrializării și urbanizării rapide, în special după cel de-al Doilea Război Mondial, arheologia urbană a devenit o modalitate de a salva, cerceta și integra urmele arheologice în planurile de dezvoltare ale orașelor [9, p. 701].

Arheologia urbană la Chișinău

Studii și cercetări în sec. XX

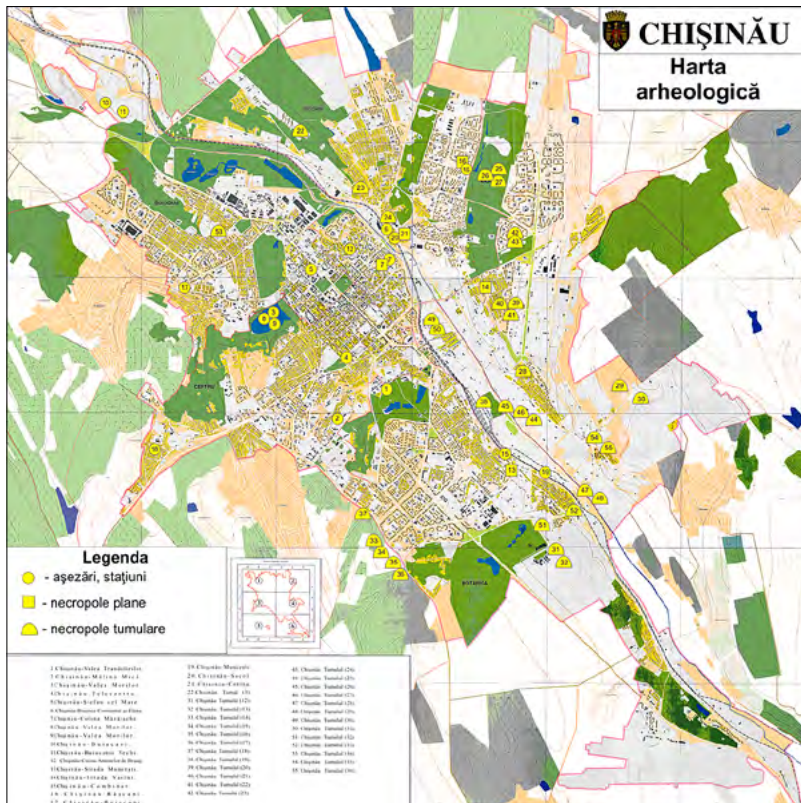
Cercetările arheologice instituționalizate au început în RSS Moldovenească în anii '50 ai secolului al XX-lea. Astfel, odată cu inițierea activităților de inventariere a urmelor arheologice dintre Prut și Nistru, au fost realizate investigații de suprafață și în zona Chișinăului. În anii 1950-1970, la suprafața solului, au fost atestate vestigii arheologice din diverse epoci istorice: din paleolitic și până în Evul Mediu târziu. Deși a fost atestat un număr impresionant de urme de locuire, săpăturile arheologice au fost realizate doar sporadic. Astfel, în primele două decenii postbelice, au fost efectuate săpături arheologice în două situri – Chișinău I și Chișinău

V. În 1952, G.B. Sergheev a descoperit urmele așezării hallstatiene, cunoscute sub denumirea de *Chișinău I* (sec. XII-X a. Hr.), în zona carierei *Pruncul*, unde au fost realizate săpături arheologice în anii 1955, 1956 și 1961 [6, pp. 47-67]. Așezarea *Chișinău V* face parte din arealul Culturii Sântana de Mureș-Cerniakov, amplasată în valea *Iluzia* din preajma Universității Agrare din Moldova și Șoseaua Poltava, și a fost cercetată în anii 1956, 1959, 1969 și 1975 de către A.A. Rikman.

Astăzi, fiecare oraș își caută urmele sale vechi pentru a reconstitui istoria, tradiția, modul de viață, specificul și spiritul locului. În contextul industrializării și urbanizării rapide, în special după cel de-al Doilea Război Mondial, arheologia urbană a devenit o modalitate de a salva, cerceta și integra urmele arheologice în planurile de dezvoltare ale orașelor.

În anii '80 ai sec. XX, s-au descoperit noi urme arheologice pe teritoriul

Chișinăului și a localităților megieșe, unele dintre ele beneficiind și de săpături. În 1982, în rezultatul unor activități de construcție, a fost descoperită așezarea *Buiucanii Vechi* și colectat material getic [19, pp. 105-107]. În 1985, de către Gh. Postică, a fost descoperită așezarea *Durlești – Valea Babei*, care a fost cercetată prin săpături în anii 1986-1988 de către I. Tentiuc [12, pp. 255-258]. În anul 1986, de către M. Tkaciuk, au fost descoperite așezările *Durlești – La vie și Durlești IX*. În același an, s-au realizat săpături de salvare de către E. Abâzova și I. Tentiuc [22, pp. 223-237; 21, pp. 84-85]. Din păcate, acestea sunt singurele cercetări arheologice din perioada sovietică de pe teritoriul orașului și al suburbiilor Chișinăului.

Harta 1. Așezări, necropole plane și necropole tumulare.

Un prim repertoriu arheologic al siturilor cunoscute pe teritoriul Chișinăului a fost realizat de către Ion Hâncu în anul 1987 [23], care a fost completat de către Olga Larina în anul 1993 [5]. Pe baza celor „două repertorii”, Ion Tentiuc și Mariana Vasilache au realizat un studiu susținut de o anexă care este cea mai recentă publicație privind lista siturilor arheologice de pe teritoriul actual al municipiului Chișinău (*Harta 1*) [17, pp. 333-352]. În ultimii ani, un studiu asemănător a fost elaborat de arheologii S. Agulnicov și S. Popovici, dar care, din păcate, încă nu a fost publicat [1, pp. 61-65]. Între timp, Agenția Națională Arheologică, în procesul de elaborare a Repertoriului arheologic al Republicii Moldova, a sistematizat și datele privind siturile arheologice din municipiul Chișinău¹. Totodată, între hotarele actuale ale Chișinăului au mai fost descoperite patru depozite de piese (în special, bronzuri) și 15 tezaure de monede sau mixte (*Harta 2*) [13, p. 26].

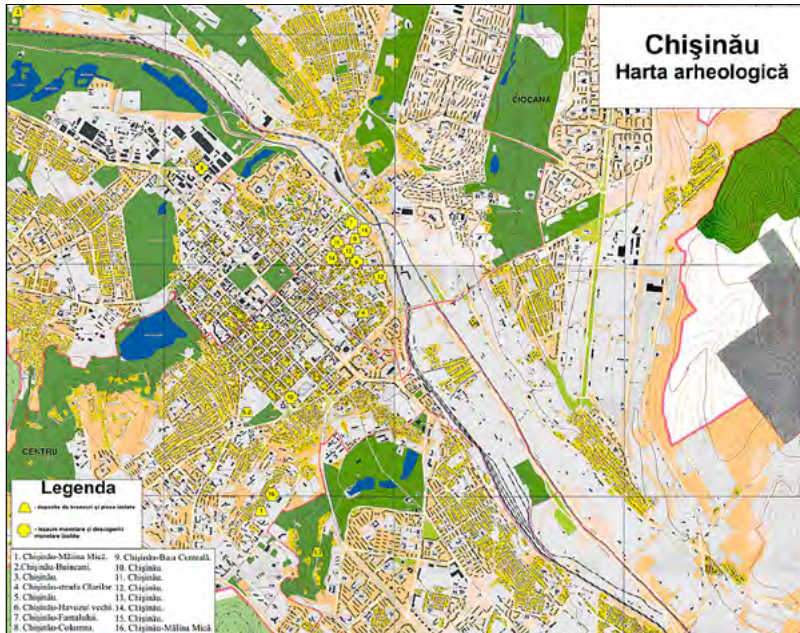
¹ Vezi datele din tabelul de mai sus realizat pe baza informației primite de la Agenția Națională Arheologică.

În anii '90 și la începutul anilor 2000, investigațiile arheologice au fost mai mult de ordin „întâmplător”. Spre exemplu, în anul 1994, în zona *Colina Pușkin* localnicii au descoperit vestigii arheologice atribuite culturilor: *Cucuteni-Tripolie*, *Chișinău-Corlăteni*, *Getică*, *Sântana de Mureș- Cerniakov*, *Evul Mediu Moldovenesc* (construcție masivă din piatră). Deși Institutul de Arheologie și Etnografie al AȘM a fost informat despre aceste descoperiri, instituția nu a inițiat măsuri de cercetare. O altă descoperire a fost pe str. Cornești 7, unde, în rezultatul unor lucrări gospodărești, au apărut urmele unor morminte medievale, fiind cercetate 2 morminte din sec. XVII-XVIII [1, pp. 61-65].

Studii și cercetări în sec. XXI

În procesul lucrărilor de curățare a lacului *Valea Morilor*, au fost descoperite importante urme arheologice [3, pp. 120-121]. În acest sit au fost descoperite urmele unei stațiuni paleolitice și resturile unor schelete de mamuți (a cel puțin șase exemplare) [8, p. 139; 20, pp. 96-107]. Totodată, au fost cercetate vestigii care provin din mai multe culturi arheologice: *Precucuteni III* (începutul mileniului V a. Hr.) și *Cucuteni-Tripolie AB2* (mijlocul mileniului V a. Hr.), gropi menajere din epoca bronzului târziu (cultura *Noua*) și din perioada Hallstattului tracic aparținând culturii *Chișinău-Corlăteni* (secolele XII-X a. Hr.), resturi de locuințe din epoca romană (cultura *Sântana de Mureș-Cerniakov*, secolele III-IV d. Hr.); două locuințe din Evul Mediu timpuriu aparținând culturii *Lozna-Dodești-Hansca* (= *Protodridu*) din secolele VII-VIII d. Hr. și straturi culturale din sec. XVII-XVIII [13, pp. 20-28].

În anul 2010, au fost efectuate săpături arheologice de salvare în centrul istoric al Chișinăului, lângă Biserica Măzărache, care au avut drept obiectiv descărcarea de sarcină arheologică a perimetrului afectat de lucrările de construcție a Sediului Dispeceratului de avariere gaze a municipiului Chișinău. Lipsa de responsabilitate a executorilor proiectului de construcție a condus la distrugerea stratului cultural și a unui șir de complexe gospodărești și de locuire de la poalele Colinei Măzărache. În zona fundației noii clădiri au fost atestate galerii subterane, zidite din cărămizi arse, unite cu mortar de var și având partea superioară arcuită. Arheologii au reușit să cerceteze parțial un complex format din trei galerii dispuse paralel, prevăzute cu boltă și intersectate de alte patru canale dispuse perpendicular. Cel mai probabil, au fost părți componente

Harta 2. Depozite de bronzuri și piese izolate;
tezaure monetare și descoperiri monetare izolate.

ale „uzinei de apă” din sec. XIX [16, pp. 281-328]. În același an, arheologii de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei au reușit să cerceteze o suprafață de circa 80 m² din preajma Bisericii Măzărache, unde au fost descoperite 8 gropi și 52 de morminte cu un bogat inventar funerar, care sunt doar o parte marginală a cimitirului din sec. XV – începutul sec. XIX, în mare parte distrus de construcțiile moderne [14, pp. 301-309; 15, pp. 18-34].

În anul 2012, arheologii Muzeului Național de Istorie a Moldovei au realizat săpături arheologice de salvare și supraveghere în zona *Pieței Vechi* din centrul istoric al Chișinăului, unde au fost descoperite urmele mai multor construcții din perioada Evului Mediu [13, pp. 21-28]. În același an, Agenția Națională Arheologică a cercetat urmele unui colector subteran de apă uzată din prima jumătate a sec. XIX, apeduct din Chișinău de pe str. Căpriana nr. 54 [10, pp. 159-168]. În anii 2014 și 2016, arheologii de la ANA au studiat trei cămine ale vechiului apeduct urban de la finele sec. XIX – începutul sec. XX: primul la intersecția bd. Ștefan cel Mare și Sfânt cu str. Armenească, al doilea – la intersecția bd. Ștefan cel Mare și Sfânt cu str. Bulgară și al treilea se află în zona vechiului Turn de Apă, distrus după cel de-al Doilea Război Mondial, la circa 3 m nord-vest de drumul asfaltat Vasile

Alecsandri, la 24 m de colțul nord-estic al imobilului de pe str. Veronica Micle nr. 5, și la 20,9 m de unghiul nord-estic al clădirii Teatrului Republican „Luceafărul” de pe str. Veronica Micle [11, pp. 22-32].

În ultimii ani, au mai fost realizate două investigații arheologice importante în spațiul istoric al Chișinăului. Astfel, în anul 2018, au fost descoperite în curtea Bisericii Armenești urme de locuire și activități umane din sec. XVIII-XIX [18]. În anul 2019, au fost re-

Majoritatea bunurilor arheologice descoperite pe teritoriul municipiului Chișinău se păstrează în depozitele Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Unele dintre ele ar putea face parte din expoziții organizate de acest muzeu și din alte activități ce ar mări vizibilitatea lor și accesul la datele arheologice privind trecutul municipiului Chișinău.

alizate cercetări arheologice în galeria subterană de sub clădirea Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău, care au permis cercetarea parțială a acestor construcții și stabilirea funcționalității lor [7, pp. 55-65].

În toamna anului 2021, au fost inițiate cercetări arheologice în zona *Soborului Vechi*, unde au fost descoperite urmele clădirii muzeului bisericesc, în care, după toate probabilitățile, la începutul sec. al XIX-lea, a locuit mitropolitul

Basarabiei Gr. Bănulescu-Bodoni. Investigațiile arheologice vor fi reluate în primăvara anului 2022.

Majoritatea bunurilor arheologice descoperite pe teritoriul municipiului Chișinău se păstrează în depozitele Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Unele dintre ele ar putea face parte din expoziții organizate de acest muzeu și din alte activități ce ar mări vizibilitatea lor și accesul la datele arheologice privind trecutul municipiului Chișinău.

Probleme și limitări privind conservarea siturilor arheologice în Chișinău

Domeniul arheologiei este unul care duce lipsă cronică de finanțare. Prin urmare, majoritatea cercetărilor sunt punctuale și au drept scop realizarea „descărcării arheologice”. După cum s-a menționat anterior, în Chișinău nu există exemple de conservare și prezentare *in situ* a vestigiilor arheologice, procedura standard fiind de excavare, translare a artefactelor spre păstrare în muzeu și ulterior eliberarea autorizației de construcție pe teritoriul sitului arheologic. Această practică a condus la pierderea multor situri valoroase din interiorul orașului. *Principala sugestie în acest sens*

este respectarea Recomandărilor Salalah și aplicarea lor în practica arheologică.

Lipsa cercetărilor arheologice sistematice, accesul limitat la informație și lipsa unei conlucrări eficiente între diferite instituții ale statului constituie, la rândul lor, un impediment. Cercetarea și conservarea urbană, în special a patrimoniului arheologic, este un domeniu foarte specializat și puțin cunoscut publicului larg. Majoritatea săpăturilor arheologice sunt punctuale, în multe cazuri determinate de descoperirile spontane ale ruinelor în timpul lucrărilor de construcție. În ultimii 15 ani, au fost făcute săpături ocazionale în perimetrul centrului istoric și în timpul curățării lacului Valea Morilor.

Chișinăul s-a dezvoltat prin suprapunerea straturilor culturale din diferite epoci, noile construcții le-au înlocuit pe cele vechi, în timp ce vatra orașului a rămas aceeași. Vestigiile arheologice sunt situate sub pământ, sub noile construcții, pe terenuri private. Acest fapt constituie o piedică în procesul de cercetare și conservare arheologică.

În final, menționăm că una dintre cele mai grave probleme ale domeniului este nivelul de conștientizare și vizibilitate scăzut. Astfel, ruinele și vestigiile care ar trebui să constituie o parte integrantă a vieții culturale a orașului sunt văzute, de obicei, ca piedici împotriva dezvoltării.

Integrare cu domeniile conexe

După cum am menționat mai sus, în Chișinău nu există exemple de amenajare și expunere a vestigiilor arheologice *in situ* pentru cercetare și informarea vizitatorilor. În acest context, nu se poate discuta despre integrarea lor cu politicile din domenii conexe, cum ar fi mobilitatea urbană și turismul local și regional.

În prezent, autoritățile locale lucrează la elaborarea Planului de mobilitate urbană în Chișinău, document strategic ce presupune dezvoltarea infrastructurii rutiere și pietonale, transportului public și privat, organizarea parcarilor și crearea infrastructurii pentru bicicliști. Așa cum lucrările anterioare de infrastructură

Chișinăul s-a dezvoltat prin suprapunerea straturilor culturale din diferite epoci, noile construcții le-au înlocuit pe cele vechi, în timp ce vatra orașului a rămas aceeași. Vestigiile arheologice sunt situate sub pământ, sub noile construcții, pe terenuri private. Acest fapt constituie o piedică în procesul de cercetare și conservare arheologică.

de transport și edilitară nu au ținut cont de prezența siturilor cu potențial arheologic, multe dintre acestea au fost afectate sau distruse (cazul tumulilor preistorici). Din acest motiv, este necesar ca atunci când sunt elaborate aceste planuri, să fie consultată harta siturilor arheologice din Chișinău pentru a preveni distrugerea lor.

În aceeași ordine de idei, siturile arheologice relevante, ce urmează a fi expuse pentru prezentare, necesită acces și amenajare corespunzătoare. Aceasta presupune că ele ar trebui să beneficieze de o infrastructură de transport „blând” și să fie protejate de căi de circulație cu trafic greu.

Concluzii și recomandări

Cadrul legislativ local și național

Republica Moldova a semnat și a ratificat mai multe tratate internaționale, printre care și 11 convenții în domeniul protecției patrimoniului cultural, dintre care 6 europene și 5 internaționale. Deși legislația Republicii Moldova acordă prioritate tratatelor internaționale atunci când acestea au fost semnate și ratificate, procesul de armonizare a legislației naționale la prevederile convențiilor internaționale este destul de lent. Dacă legislația națională în domeniul arheologic cuprinde, în mare parte, prevederile tratatelor internaționale, legislația în domeniul patrimoniului construit are mari deficiențe la acest capitol. În contextul în care procesul de armonizare a diferitor acte normative este extrem de dificil și de durată, recomandarea generală în acest sens este **respectarea priorităților prevederilor tratatelor internaționale**. Suplimentar, recomandăm următoarele modificări:

- ajustarea și corelarea actelor normative din domeniul protecției patrimoniului cultural și natural; respectarea subordinii normative în procesul de luare a deciziilor;
- actualizarea și completarea acestor acte normative cu cele mai recente prevederi ale convențiilor europene și internaționale și a documentelor doctrinare elaborate de ICOMOS; în special, „Recomandările Salalah” (2015), ale Memorandumului de la Viena privind Managementul Peisajului istoric urban (2005) și ale Convenției Faro (2005);
- elaborarea regulamentelor locale pentru conservarea patrimoniului cultural și natural;
- actualizarea Registrului Monumentelor Locale ale orașului Chișinău cu includerea siturilor arheologice.

Managementul patrimoniului arheologic

În Republica Moldova, implicit în Chișinău, nu sunt dezvoltate și implementate rezervațiile și parcurile arheologice, care sunt prevăzute ca teritorii importante din punct de vedere arheologic, unde sunt interzise construcțiile și alte activități invazive și care trebuie întreținute intacte pentru generațiile viitoare. În plus, încurajarea accesului public la siturile arheologice este doar parțial implementat, fapt justificat de costurile ridicate pentru amenajarea siturilor arheologice. În acest sens, o recomandare generală este elaborarea și formularea unor criterii universale și solide pentru procesele de evaluare în scopul de a selecta doar anumite situri pentru prezentare și acces public, evitând astfel risipirea resurselor asupra unui număr prea mare de situri ce nu vor avea ulterior succes la public. Recomandări pentru creșterea eficienței managementului sitului de patrimoniu cultural, în special arheologic:

- elaborarea și aprobarea *Ghidului pentru conservarea/managementul parcurilor arheologice*;
- înființarea, în cadrul Primăriei Municipiului Chișinău, a Direcției Patrimoniu Cultural, subordonată Primarului, în care va fi cel puțin un specialist din domeniul arheologiei și care va gestiona domeniul patrimoniului cultural imobil;
- selecția siturilor arheologice prioritare ce urmează a fi conservate și amenajate pentru prezentare și turism; sugestii pentru selecție: Cimitirul și biserica Visterniceni, construcțiile subterane ale Chișinăului, tumulii din albia Bâcului, Colina Măzărache (inclusiv, vechiul apeduct), zona Teatrului „Eugène Ionesco” (vechea Mitropolie), zona Valea Morilor, Cetățuia getică Durlăști, zona de litoral al or. Vadul lui Vodă, zona Chișinăului medieval;
- implementarea mai eficientă a instrumentelor digitale și a conceptelor emergente din domeniul arheologiei: arheologie virtuală, restaurare virtuală, anastiloză virtuală, reconstrucție virtuală, re-creare virtuală etc.;
- intensificarea colaborării interinstituționale pentru a asigura o comunicare eficientă și o protecție reală a patrimoniului cultural urban.

Integrare cu politicile și instrumentele de planificare

Deși majoritatea documentelor normative strategice prevăd protejarea patrimoniului cultural, aceste prevederi nu sunt

implementate în practică. Unul dintre aspectele ce ar trebui luate în considerație este punerea în valoare a siturilor arheologice, pe lângă simpla protecție a acestora. Ceea ce presupune că eventuale dezvoltări trebuie să asigure integritatea vizuală a peisajului, accesul liber și amenajarea corespunzătoare a acestor situri. În particular, ar trebui definite politici clare pentru:

- dezvoltarea și punerea în valoare prin asigurarea panoramelor și a integrității peisajelor în care se află situl respectiv;
- căi de acces pietonale, protejare de infrastructuri pentru transportul greu și poluant;
- reglementarea privind soiurile de plantații acceptate în cadrul sitului și în vecinătatea sa.

Administrația publică locală și responsabilii de planificarea urbană și amenajarea teritoriului trebuie să țină cont de legislația națională și de convențiile internaționale ratificate de Republica Moldova, care menționează expres că patrimoniul arheologic aparține umanității.

În final, considerăm că administrația publică locală și responsabilii de planificarea urbană și amenajarea teritoriului trebuie să țină cont de legislația națională și de convențiile internaționale ratificate de Republica Moldova, care menționează expres că patrimoniul arheologic aparține umanității, iar acolo unde nu există procedurile de control administrativ, științific și de protecție a patrimoniului arheologic în

contextul politicilor de amenajare urbană și rurală și de dezvoltare culturală, să se introducă astfel de proceduri. Cu atât mai mult cu cât primăria Chișinăului și-a asumat, în fața cetățenilor și a partenerilor externi, un șir de angajamente de a proteja și reabilita patrimoniul cultural, în general [4], și centrul istoric, în special¹.

Referințe bibliografice

1. AGULNICOV, S., Chișinăul arheologic. Repertoriul siturilor arheologice. In: MUSTAȚĂ, S., CORDUNEANU, A. (Ed.), *Identitățile Chișinăului: arheologie urbană*. Culegere de studii, Seria IDN, C10, Chișinău, Bons Offices, 2022, pp. 61-65.
2. *Archaeology and planning. Architectural heritage reports and studies*. Report of the Florence colloquy (22-25 October 1994), Strasbourg, Strasbourg, 1987.
3. BODEAN, S. Cercetări arheologice în așezarea Chișinău Valea-Morilor. In: *Academos*. 2010, nr. 3 (18), pp. 120-121.

¹ Primăria Chișinău a semnat, în anul 2008, Declarația de la Verona privind reabilitarea integrată a centrelor istorice urbane.

4. Convenția Europeană pentru protecția patrimoniului arheologic (revizuită), Valletta, 16 ianuarie 1992, ratificată de Republica Moldova prin Legea nr. 533-XV din 11.10.2001. In: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 2011, nr. 136-138.
5. LARINA, O. *Repertoriul monumentelor arheologice din orașul Chișinău*. Manuscris păstrat în Arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Chișinău, 1993, număr de inventar 13.
6. LEVIȚKI, O., SÎRBU, Gh., SÎRBU, L. Așezarea hallstattiană timpurie Chișinău. Considerații privind stadiul actual și prioritățile cercetării culturii Chișinău-Corlăteni (sec. XII-X a. Chr.). In: *Revista Arheologică*. 2015, vol. XI, nr. 1-2, pp. 47-67.
7. MUSTEAȚĂ, S., CIOCANU, S. Galeria subterană de sub clădirea Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău. In: MUSTEAȚĂ, S., CORDUNEANU, A. et al. *Identitățile Chișinăului: orașul subteran*. Materialele Conferinței Internaționale „Identitățile Chișinăului”, ediția a VI-a, 24-25 octombrie 2019, Chișinău, Republica Moldova: Culegere de studii, seria IDN, C 9. Chișinău: Editura ARC, 2020, pp. 55-65.
8. OBADĂ, T., PLICHT, Johannes van der. The Valea Morilor layer (Chișinău, Republic of Moldova), a new station of mammoth hunters / Le gisement Valea Morilor (Chisinau, Republic Moldova), une nouvelle station de chasseurs de mammoths. In: *Quaternaire. International Journal of the French Quaternary Associations (Paris)*. 2010, nr. 3, p. 139.
9. PUPEZĂ, Luca-Paul. Arheologia urbană în România. De la orașul antic la orașul contemporan. In: POP H., BĂCUEȚ-CRIȘAN S., BĂCUEȚ-CRIȘAN D. et al. *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică: In memoriam Alexandri V. Matei*. Cluj-Napoca: Mega și Porolissum, 2010, p. 701.
10. TABUNCIC, S. Un colector de ape reziduale descoperit în centrul istoric al Chișinăului. In: *Arheologia Preventivă în Republica Moldova*. 2014, vol. I, nr. 1-2, pp. 159-168.
11. TABUNCIC, S., VORNIC, V., CIOBANU, I. *Date istorice și arheologice referitoare la vechiul apeduct al orașului Chișinău*. In: MUSTEAȚĂ, S., CORDUNEANU, A. et al. *Identitățile Chișinăului*. Ediția a III-a. Materialele conferinței internaționale *Identitățile Chișinăului*, 1-2 octombrie 2015, Chișinău: Culegere de studii, Seria IDN, C6. Chișinău: Editura ARC, 2016, pp. 22-32.
12. TENTIUC, I. Cercetări arheologice în așezarea Durlești-Valea Babei. In: *Arheologia Moldovei* 1994, nr. XVII, pp. 255-258.
13. TENTIUC, I. Chișinăul în lumina noilor descoperiri arheologice. In: MUSTEAȚĂ, S., CORDUNEANU, A. et al. *Identitățile Chișinăului*. Ediția a II-a. Materialele conferințelor internaționale: *Identitățile Chișinăului*, 1-2 octombrie 2013, Chișinău; Patrimoniul cultural al Chișinăului vs. Dezvoltarea urbanistică,

- 25 iunie 2014: Culegere de studii, Seria IDN, C4. Chișinău: ARC, 2015, pp. 21-28.
14. TENTIUC, I., BUBULICI, V. Descoperiri monetare în cimitirul medieval al Bisericii Măzărache din Chișinău (săpăturile din anul 2010). In: *Tyragetia*. 2011, vol. V, nr. 1, pp. 301-309.
 15. TENTIUC, I., BUBULICI, V., VASILACHE, M., SÎRBU, L. Despre investigațiile arheologice de la Biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010. In: MUSTAȚĂ, S., CORDUNEANU, A. et al. *Identitățile Chișinăului*. Materialele conferinței, 12-13 septembrie 2011 (Chisinau's Identities. Conference proceedings, September 12-13, 2011): Culegere de studii, Seria IDN, C2. Chișinău: Pontos, 2012, pp. 18-34.
 16. TENTIUC, I., BUBULICI, V., VASILACHE, M., SÎRBU, L. Rezultatele investigațiilor arheologice de la Biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010. In: *Tyragetia*. 2012, vol. VI, nr. 1, pp. 281-328.
 17. TENTIUC, Ion, VASILACHE, Mariana. Contribuții la istoria arheologică a Chișinăului (Catalogul monumentelor arheologice). In: *Tyragetia*. 2011, vol. V, nr. 1, pp. 333-352.
 18. ТКАЧИУК, Mark. S-a produs întâlnirea cu orașul Chișinău absolut necunoscut de noi, 16 iulie 2018 [online] [citat 18.05.2022]. Disponibil: <https://noi.md/md/interviuri/mark-tkaciuk-a-avut-loc-intilnirea-cu-orasul-chisinau-absolute-necunoscut-de-catre-noi>
 19. АГУЛЬНИКОВ, С.М., ТКАЧУК, М.Е. Находки раннего железного века с пос. Старые Буюканы. In: *Археологические исследования молодых ученых Молдавии*. Кишинев, 1990, с. 105-107.
 20. ОБАДЭ, Т., КОВАЛЕНКО, С., БУРЛАКУ, В., ПЛИХТ, Й. ван дер. Стоянка верхнего палеолита Валя Морилор в центральной части Молдовы. In: *Revista Arheologică*. 2011, vol. VII, nr. 1-2, pp. 96-107.
 21. ТЕНТЮК, И.С. Раскопки поселений у с. Дурлешты. In: *СПДПМ*. Кишинев, 1988, с. 84-85.
 22. ТЕНТЮК, И.С., АБЫЗОВА, Е.Н. Раскопки производственных комплексов на памятнике Ла Вие близ Дурлешты. In: *Археологические исследования в Молдове в 1986 г.* Кишинев, 1992, с. 223-237.
 23. ХЫНКУ, И. *Археологические памятники города Кишинева*. Кишинев: Штиинца, 1987.